NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

MANFAATLAR DIALEKTIKASI VA IJTIMOIY ZIDDIYATLAR FENOMENI

Islomov Sharof Abdurahmonovich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy raqamli-kommunikativ sharoitda kuzatilayotgan ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari, ularni tadqiq etishning falsafiy-metodologik asoslari tahlil etiladi. Ish doirasida M.N. Rutkevichning subyektlarga asoslangan tipologik modeli ko'rib chiqiladi, E. Dyurkgeym, G. Zimmel, P. Blau va M. Mossning ijtimoiy o'zaro ta'sirga oid klassik nazariyalari qiyoslanadi, shuningdek muallifning "manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot" konseptual modeli SMART mezonlari orqali sinovdan o'tkaziladi. A.Ya. Antsupov va S.B. Davletchinaning axborotiy ziddiyatga oid ta'riflari o'zaro solishtirilib, zamonaviy jamiyatda ziddiyatlarning yetti pog'onali (individual, shaxslararo, guruhiy, jamiyat miqyosidagi, ijtimoiy-siyosiy, axborot makoni va global) tizimi ishlab chiqiladi. Xulosada ta'kidlanishicha, mazkur ziddiyatlar mintaqaviy hamkorlik va barqaror taraqqiyot masalalaridan izolyatsiyalangan holda o'rganilishi mumkin emas.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy ziddiyat; konfliktologiya; manfaatlar dialektikasi; axborotiy ziddiyat; SMART-model; tarmoq jamiyati; geosiyosat; mintaqaviy xavfsizlik.*

ДИАЛЕКТИКА ИНТЕРЕСОВ И ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация: *В статье анализируются причины возникновения социальных конфликтов в современных условиях цифровой коммуникации, а также философско-методологические основы их исследования. Рассматривается типологическая модель М.Н. Руткевича, сопоставляются классические теории социального взаимодействия Э. Дюркгейма, Г. Зиммеля, П. Блау и М. Мосса, а также апробируется авторская модель "интересы → конфликт → развитие" посредством критериев SMART. Сравниваются определения информационного конфликта А.Я. Анцупова и С.Б. Давлетчиной, разрабатывается семиуровневая система конфликтов в современном обществе.*

Ключевые слова: *социальный конфликт; конфликтология; диалектика интересов; информационный конфликт; SMART-модель; сетевое общество; геополитика; региональная безопасность.*

THE DIALECTIC OF INTERESTS AND THE PHENOMENON OF SOCIAL CONFLICTS

Abstract: *The article examines the causes underlying social conflicts under contemporary digital-communicative conditions, together with the philosophical-methodological foundations for their study. It considers M.N. Rutkevich's subject-based typological model, compares the classical social-interaction theories of E. Durkheim, G. Simmel, P. Blau, and M. Mauss, and tests the author's "interests → conflict → development" model against SMART criteria. The definitions of information conflict offered by A.Ya. Antsupov and S.B. Davletchina are compared, and a seven-level system of conflicts in contemporary society is developed. The conclusion holds that such conflicts cannot be studied in isolation from questions of regional cooperation and sustainable development.*

Keywords: *social conflict; conflictology; dialectic of interests; information conflict; SMART model; network society; geopolitics; regional security.*

KIRISH

Jamiyat a'zolarini bog'lovchi ijtimoiy munosabatlar tizimi qanday tartibga solinishidan qat'i nazar, bu tizim tegishli institutlarsiz o'z-o'zidan mavjud bo'la olmaydi; institutlar esa, o'z navbatida, aynan mana shu munosabatlarni tartibga solish orqali ijtimoiy boshqaruvning bosh vazifasini bajaradi. Har bir shaxs va guruh o'ziga xos manfaatlar tashuvchisi sifatida ijtimoiy aloqalarga kirishar ekan, mazkur manfaatlarning xilma-xilligi — ziddiyatlarning tabiiy manbai sifatida — ijtimoiy hayotning ajralmas tarkibiy unsuriga aylanadi. Demak, ziddiyatlarning ildizini izlash uchun, avvalo, jamiyatning institutsional-normativ tuzilishiga va unda kechayotgan manfaatlar kurashiga murojaat etish lozim.

Mavzuning ilmiy dolzarbligi shu bilan izohlanadiki, zamonaviy raqamli-axborot muhiti sharoitida ijtimoiy ziddiyatlarning ichki tabiati tubdan yangilanmoqda: axborot oqimlarining tezlashuvi, raqamli vositalarning ommalashuvi va ijtimoiy aloqalarning transmilliylashuvi ziddiyatlarga xos yangi ko'rinishlarni keltirib chiqarmoqda. An'anaviy konfliktologik nazariyalarning izohlash salohiyati bunday yangi ko'rinishlarni to'liq qamrab olishga yetarli emas, shu

sababli axborotiy omillarni ham hisobga oluvchi yangicha kontseptual apparat zarur bo‘lib qolmoqda. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi quyidagilardan iborat: ziddiyatlarni tasniflashning mavjud yondashuvlarini tanqidiy ko‘rib chiqish; “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” nomli original modelni SMART mezonlari yordamida asoslash; axborotiy ziddiyat tushunchasining tarixiy-nazariy evolyutsiyasini kuzatish; hamda zamonaviy jamiyatda ziddiyatlarning ko‘p pog‘onali tizimini ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ishda quyidagi metodologik vositalar qo‘llanildi: tizimli-strukturaviy tahlil, tipologik-qiyosiy usul va SMART-baholash metodikasi. Nazariy poydevorni M.N. Rutkevichning subyektlar mezoniga asoslangan tasnifi, klassik sotsiologlar (E. Dyurkgeym, G. Zimmel, P. Blau, M. Mauss) va zamonaviy konfliktolog-mutaxassislar (A.Ya. Antsupov, S.B. Davletchina, A.A. Plotnikov, E.G. Solovyov, S.A. Danilov, V.N. Porus) asarlari tashkil etdi. Bundan tashqari, mahalliy ilmiy maktab vakillarining dissertatsion ishlari (R.Z. Jumayev, U.A. Ubaydullayev, B.A. Xo‘janov, Q.P. Qabulov, Sh. Hasanov, O. Toshev, B.I. Nazaraliyev, K.A. Yuldashev, F.T. Xoldarova, B.T. Kuyliev, M.Sh. Boymirzayeva, G.S. Ro‘ziyeva, N. Zikirova) kontent-tahlil yordamida umumlashtirildi. Muallif ishlab chiqqan “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modelining ilmiy-amaliy salohiyatini tekshirish uchun SMART (Specific — aniqlik, Measurable — o‘lchovlilik, Achievable — erishiluvchanlik, Relevant — dolzarblik, Time-bound — vaqt chegarasi) mezonlari tizimi qo‘llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ziddiyatlarni tasniflashning tipologik va strukturaviy asoslari

Ilmiy adabiyotda ziddiyatlarni tasniflash mezonlari bo‘yicha yagona pozitsiya mavjud emas. M.N. Rutkevich tomonidan ishlab chiqilgan tipologiya subyektlar tarkibini asosiy mezon sifatida oladi va shu asosda to‘rt turni farqlaydi: jamiyat miqyosidagi subyektlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, etnik guruhlararo ziddiyatlar, ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi ziddiyatlar hamda jamiyat ichki tarkibidagi turli subyektlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u tahlilni subyektlararo aloqadorlik nuqtai nazaridan tizimlashtiradi; ammo shu bilan birga, ziddiyat kelib chiqishining chuqur mexanizmlarini — ijtimoiy vaziyat, tomonlarning maqsad-manfaatlari va boshqa ko‘p sonli o‘zgaruvchilarni — to‘liq izohlay olmaydi.

Shu sababdan ziddiyat hodisasini subyekt bilan subyekt o‘rtasidagi munosabatning alohida shakli sifatida qarab, strukturaviy tahlil metodini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi: bunda ziddiyat sub’ektlari, ziddiyat predmeti (obyekti), tomonlarning foydalanadigan vositalari va yakuniy natija kabi tarkibiy unsurlar alohida-alohida o‘rganiladi. Etimologik jihatdan arab tilidan kirib kelgan “ziddiyat” so‘zi o‘zbek tilining izohli lug‘atida dushmanlik, qarshi chiqish, o‘zaro xiloflik va fikriy qarama-qarshilik ma’nolarini ifodalaydi — bu esa hodisaning nafaqat ochiq to‘qnashuv, balki nozik fikriy-ma’naviy farqlanish shaklida ham namoyon bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Muallif modeli: “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” va uning SMART-asoslanganligi

Ijtimoiy ziddiyat — bu jamiyat holatini ifodalovchi tushuncha bo‘lib, uning mohiyati turli subyektlarning manfaatlar to‘qnashuvida namoyon bo‘ladi. Faraz qilaylik, jamiyatdagi barcha guruhlarning manfaati bir-biriga to‘liq mos kelsa — bunday holatda “ziddiyat” kategoriyasi o‘z ilmiy mazmunini yo‘qotgan bo‘lardi; biroq amaliyotda bunday ideal muvofiqlik kuzatilmaydi. Muallif nazdida, “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” ketma-ketligi jamiyat evolyutsiyasini chiziqli emas, balki dialektik jarayon sifatida talqin qilishga xizmat qiladi, va aynan zamonaviy axborot-kommunikatsiya sharoitida manfaatlarning tez o‘zgaruvchanligi hamda ziddiyatlarning raqamli makonda tezlashib ketishi ushbu modelning amaliy qiymatini yanada oshiradi.

1-jadval. Muallifning “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modeliga nisbatan SMART-baholash

Mezon	Manfaatlar bosqichi	Ziddiyat bosqichi	Taraqqiyot bosqichi
Aniqlik (S)	Subyektlarning moddiy, ma’naviy va axborotiy ehtiyojlari namoyon bo‘ladi	Ehtiyojlar nomutanosibligi asosida qarama-qarshilik shakllanadi	Qarama-qarshilikni tartibga solish yangilanishga xizmat qiladi
O‘lchovlilik (M)	Manfaatlar tafovuti resurs, mavqe va axborot ko‘rsatkichlari orqali baholanadi	Norozilik va to‘qnashuv darajasi kuzatiladi	Islohotlar va barqarorlik ko‘rsatkichlari orqali o‘lchanadi
Erishiluvchanlik (A)	Manfaatlar xilma-xilligi har qanday jamiyat uchun tabiiy holat	Ziddiyat ijtimoiy tizim uchun muqarrar bosqich	Konstruktiv boshqaruv orqali taraqqiyot mumkin bo‘ladi

Dolzarblik (R)	Manfaatlar raqamli sharoitda tez o‘zgaradi	Axborot muhiti ziddiyatni tezlashtiradi	Barqaror taraqqiyot strategik zarurat sifatida namoyon bo‘ladi
Vaqt omili (T)	Manfaatlar tarixiy sharoitga ko‘ra uzluksiz yangilanadi	Ziddiyat muddati qisqa yoki uzoq bo‘lishi mumkin	Taraqqiyot bosqichma-bosqich, davomiy jarayondir

Keltirilgan SMART-baholash “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” ketma-ketligini bashorat qilinishi mumkin bo‘lgan, tizimli ijtimoiy jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. Muhim jihati shundaki, manfaatlar murosasi ularning yo‘qolishini emas, balki ziddiyatlarning oldini olish va tomonlar o‘z manfaatini saqlagan holda barqarorlikka erishishni anglatadi.

Klassik konfliktologiyaning nazariy merosi: Dyurkgeym, Zimmel, Blau, Mauss

Jamiyat va shaxs o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy asoslashda klassik sotsiologiya maktabi muhim rol o‘ynagan, bunda E. Dyurkgeymning hissasi alohida ajralib turadi: u jamiyatni ijtimoiy birdamlikka asoslangan, o‘zaro ta’sir mexanizmi orqali funksiyalashuvchi tizim sifatida talqin qildi. Ushbu o‘zaro ta’sir, tabiiyki, muayyan keskinlikdan xoli bo‘lmaydi — unda subyektiv huquqlarni himoya qilish, raqobat va bellashuv unsurlari doimiy ravishda mavjud bo‘ladi. Xuddi shunday, “raqobatlashgan” ijtimoiy o‘zaro ta’sir mexanizmi G. Zimmel, P. Blau va M. Mauss tomonidan ham chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ularning umumiy xulosasi shundan iboratki, bunday o‘zaro ta’sir mohiyat e’tibori bilan almashinuv munosabatlariga asoslanadi.

Axborotiy ziddiyat kontseptiga oid tor va keng talqinlar

Zamonaviy konfliktologik lug‘atlarda “axborotiy ziddiyat” atamasi turlicha talqin etiladi. A.Ya. Antsupov bu hodisani axborotni ishlab chiqarish va tarqatish jarayonida yuzaga keladigan, subyektlaridan biri jurnalist yoki OAV bo‘lgan ijtimoiy ziddiyat sifatida belgilaydi — bunday ta’rif faqat kasbiy-media doirasi bilan chegaralanganligi tufayli nisbatan tor xarakterga ega. Bundan farqli o‘laroq, S.B. Davletchina kengroq talqinni taklif etadi: uning fikricha, axborotiy ziddiyat — axborot oqimlarini nazorat qilish, axborot makonini egallash va undan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanishga, shuningdek raqib tomonning axborotiy manfaatlarini cheklashga qaratilgan qarama-qarshilik shaklidir.

Davletchinaning ushbu talqini zamonaviy sharoitda ziddiyatning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi: axborot endi oddiy muloqot vositasi emas, balki strategik ahamiyatga ega resurs bo‘lib, u ustidan nazorat o‘rnatish uchun kurash ziddiyatlarning yetakchi manbalaridan biriga aylanmoqda. E.G. Solovyov shaxslararo aloqalar tabiatining o‘zgarishini qayd etib, qisqa muddatli kontaktlarning uzoq muddatli qarindoshlik-do‘stlik aloqalarini siqib chiqarayotganini ta’kidlaydi. S.A. Danilov ijtimoiy tarmoqlardagi jamoalarning shunchaki muloqot maydoni emas, balki norozilik kayfiyati va norasmiy safarbarlik o‘chog‘iga aylanib borayotganini ko‘rsatadi, V.N. Porus esa axborot hajmi ortishi bilan parallel kechayotgan ma’naviy qashshoqlanishning yangi axloqiy ziddiyatlarni tug‘dirishini ta’kidlaydi.

Zamonaviy jamiyatda ziddiyatlarning ko‘p pog‘onali arxitekturasi

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, hozirgi sharoitda ziddiyatlar shaxsiy-psixologik darajadan tortib global miqyosgacha bo‘lgan keng diapazonni qamrab oladigan, ko‘p qatlamli tizim shaklida namoyon bo‘ladi.

2-jadval. Zamonaviy jamiyatda ziddiyat darajalari va ularni yuzaga keltiruvchi omillar

Shaxsiy	Axborot ortiqchaligi	Uzluksiz axborot oqimi tanqidiy fikrlashni susaytiradi	Ichki taranglik, psixologik beqarorlik
Shaxslararo	Jonli muloqotning kamayishi	Virtual aloqa real muloqotni siqib chiqarmoqda	Avlodlar o‘rtasidagi begonalashuv
Guruhiy	Raqamli tafovut	Raqamli resurslarga notekis kirish imkoniyati	Adolatsizlik hissi, ijtimoiy norozilik
Jamiyat miqyosida	Qadriyatlar to‘qnashuvi	Mahalliy va global qadriyatlar o‘rtasidagi ziddiyat	Ijtimoiy qutblanish
Ijtimoiy-siyosiy	Dezinformatsiya	Ommaviy ongni boshqarish maqsadida axborotdan foydalanish	Ishonchsizlik, siyosiy beqarorlik
Axborot makoni	Nazorat uchun raqobat	Axborot makonini egallashga yo‘naltirilgan kurash	Konfliktogen muhitning kuchayishi

Global	Notekis raqamlashuv	Rivojlangan va rivojlanayotgan jamiyatlar orasidagi tafovut	Transmilliy qarama-qarshiliklar

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, barcha darajadagi ziddiyatlarning umumiy konfliktogen negizini uchta omil tashkil etadi: manfaatlarning farqlanishi, resurslarga notekis kirish imkoniyati va qadriyatlar tizimidagi transformatsiya.

Postmodern geosiyosat konteksti va mintaqaviy xavfsizlik masalasi

Zamonaviy axborot inqilobi sharoitida geosiyosiy qarama-qarshiliklar tobora tarmoqli, nolinear va bashorat qilib bo‘lmaydigan xususiyat kasb etmoqda. Internetning ochiq tabiati radikal g‘oyalarning qonuniy kanallar orqali tarqalishini osonlashtirsa, ekstremistik tuzilmalar esa yopiq raqamli kanallardan foydalanib, yangi tarafdorlarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu asosda “rangli inqilob”, “gibrid urush” va “kiberurush” kabi yangi geosiyosiy tushunchalar ilmiy muomalaga kirib keldi, bular esa geosiyosatning axborotiy paradigmasini shakllantirdi.

Shunga qaramasdan, mintaqaviy hamkorlik jahon miqyosida umuminsoniy qadriyat maqomini saqlab qolmoqda. Bu qarash O‘zbekiston Respublikasining rivojlanish strategiyasida ham mustahkam o‘rin egallagan bo‘lib, unda ikki va ko‘p tomonlama tashabbuslarni, jumladan mintaqaviy xavfsizlik masalalarini ilgari surish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Markaziy Osiyoning geografik-geosiyosiy o‘rni, madaniy-tarixiy rang-barangligi, migratsion jarayonlarning intensivligi va aholining yoshlar ulushi yuqoriligi mintaqa axborot makonini ziddiyatlarga nisbatan sezgir qiladi, bu esa “kiberjihod” singari hodisalarning bilvosita namoyon bo‘lish ehtimolini kuchaytiradi. Shu bois axborot xavfsizligini ta’minlash faqat texnik-huquqiy tadbirlar bilan emas, balki ma’naviy-ma’rifiy siyosat, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish hamda diniy-milliy bag‘rikenglikni mustahkamlash orqali amalga oshirilishi lozim.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot bir necha muhim xulosaga olib keldi. Birinchidan, ziddiyatlarni faqat subyektlar tarkibiga (Rutkevich bo‘yicha) qarab emas, balki to‘liq strukturaviy sxema (subyekt–obyekt–vosita–natija) asosida tahlil qilish ularning ko‘p qirrali tabiatini yanada chuqurroq ochib beradi. Ikkinchidan, “manfaatlar → ziddiyat → taraqqiyot” modeli SMART mezonlari nuqtai nazaridan yuqori darajada asoslangan bo‘lib, ziddiyatlarni buzg‘unchi emas, balki boshqariladigan va rivojlanishga xizmat qiluvchi omil sifatida qarash imkonini yaratadi.

Uchinchidan, axborotiy ziddiyat kontsepti Antsupovning tor, media-markazli talqinidan Davletchinaning keng, hokimiyat-markazli talqiniga qarab evolyutsiyalashgan bo‘lib, bu evolyutsiya zamonaviy voqelikka ko‘proq mos keladi. To‘rtinchidan, ziddiyatlar yetti bosqichli (shaxsiy, shaxslararo, guruhiy, jamiyat miqyosidagi, ijtimoiy-siyosiy, axborot makoni, global) arxitekturaga ega bo‘lib, bu bosqichlarning barchasi manfaatlar farqlanishi, resurs taqsimotidagi nomutanosiblik va qadriyatlar transformatsiyasi bilan bog‘liq. Beshinchidan, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo sharoitida mintaqaviy hamkorlik hamda axborot xavfsizligi siyosati ziddiyatlarning oldini olishning strategik vositasi sifatida ko‘rilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Rutkevich M.N. Sotsialny konflikt: filosofskoe izmerenie. – Moskva: Nauka, 2004.
2. Durkheim E. The Division of Labor in Society. Trans. W.D. Halls. – New York: Free Press, 1984 [1893].
3. Simmel G. Conflict and the Web of Group-Affiliations. Trans. K.H. Wolff, R. Bendix. – Glencoe: Free Press, 1955 [1908].
4. Antsupov A.Ya. Slovar konfliktologa. – Moscow: Peter, 2006.
5. Davletchina S.B. Konfliktologiya: uchebnoe posobie. – Ulan-Ude: VSGTU, 2005.
6. Hasanov Sh. Ijtimoiy ziddiyatlar tabiati va ularni yechish yo‘llari: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2021.
7. Qabulov Q.P. Milliy manfaatlarni uyg‘unlashtirishda tolerantlik: falsafa fanlari nomzodi diss. – Toshkent, 2018.
8. UNESCO. Many Voices, One World: Towards a New, More Just and More Efficient World Information and Communication Order. – Paris: UNESCO, 1980.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.